

STUDII DE ISTORIE A FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI

XV

PROBLEMA CONȘTIINȚEI

Coordonatori: **ALEXANDRU SURDU, VIOREL CERNICA,
MONA MAMULEA, MIHAI POPA, TITUS LATES**

**STUDIES ON THE HISTORY OF ROMANIAN
PHILOSOPHY**

XV

THE PROBLEM OF CONSCIOUSNESS

**Lucrare apărută cu sprijinul financiar
al Acad. Alexandru Surdu**

**Editors: ALEXANDRU SURDU, VIOREL CERNICA,
MONA MAMULEA, MIHAI POPA, TITUS LATES**

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOSOFIE ȘI PSIHOLOGIE
„CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU”

STUDII DE ISTORIE
A FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI
XV
PROBLEMA CONȘTIINȚEI

Coordonatori:

ALEXANDRU SURDU, VIOREL CERNICA,
MONA MAMULEA, MIHAI POPA, TITUS LATES

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2019

Copyright © Editura Academiei Române, 2019.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

Adresa: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5,
050711, București, România
Tel.: 4021-318 81 46; 4021-318 81 06
Tel./Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: <http://www.ear.ro>

Referenți: Acad. Alexandru BOBOC
CS I Claudiu BACIU

Redactor: ADRIAN MIRCEA DOBRE
Coperta: MARIANA ȘERBĂNESCU

Bun de tipar: 4.12.2019. Format: 16/70×100
C.Z. pentru biblioteci mari: 1(498)(09)(082)
C.Z. pentru biblioteci mici: 1

CUPRINS

I. PROBLEMA CONȘTIINȚEI

Alexandru Surdu , Logica genetică a lui C. Rădulescu-Motru	11
Viorel Cernica , Datul nemijlocit și circularitatea pre-judicativă	16
Constantin Stoenescu , C. Rădulescu-Motru și proiectul pozitivist al psihologiei ca știință	29
Mona Mamulea , <i>Elemente de metafizică: Ce înțelegea Rădulescu-Motru prin „conștiință”?</i>	43
Andrei Posea , Modelul perfecționării umane în lucrările personalismului energetic. Partea I: <i>Puterea sufletească</i>	56
Henrieta Anișoara Șerban , Conștiința, co-evoluția și memetica: o investigație pornind de la C. Rădulescu-Motru	69
Victor E. Gelan , Problema dialogului interior între conștiință și ființă	81
Ioan Drăgoi , Emil Cioran sau universalitatea conștiinței	96
<i>Prefaceri ale conștiinței în opera filosofilor români. Câteva provocări</i> (Bibliografie și note de Titus Lates)	109

II. STUDII ȘI ESEURI

Ionuț Isac , Mihai Eminescu – 130 de ani de la intrarea în eternitate: Perspective filosofico-metafizice asupra conștiinței creatoare	129
Șerban N. Nicolau , Orizontul întrebării și sentimentul românesc al ființei la Constantin Noica	148
Mihai Popa , Creație și cunoaștere: Rembrandt și Brâncuși	155
Marian Nencescu , Istoriografia lui B. P. Hasdeu	172

III. SEMNAL

<i>Istoria filosofiei românești în anul 2018</i> (Bibliografie de Titus Lates)	181
--	-----

CONTENTS

I. THE PROBLEM OF CONSCIOUSNESS

Alexandru Surdu , The genetic logic of C. Rădulescu-Motru	11
Viorel Cernica , The unmediated given and the pre-judicative circularity	16
Constantin Stoenescu , C. Rădulescu-Motru and the project of psychology as positive science	29
Mona Mamulea , <i>Elemente de metafizică</i> : What did Rădulescu-Motru mean by “consciousness”?	43
Andrei Posea , The model of self-improvement within the works of the energetic personalism. Part I: <i>Puterea sufletească</i>	56
Henrieta Anișoara Șerban , Consciousness, coevolution, and memetics: an inquiry starting from C. Rădulescu-Motru	69
Victor E. Gelan , The problem of the inner dialogue between consciousness and being	81
Ioan Drăgoi , Emil Cioran and the universality of consciousness	96
<i>Changes in understanding of consciousness in the works of Romanian philosophers. A few challenges</i> (Bibliography and annotations by Titus Lates)	109

II. STUDIES AND ESSAYS

Ionuț Isac , Mihai Eminescu – 130 years since he passed into eternity: Philosophical and metaphysical perspectives on the creative consciousness	129
Șerban N. Nicolau , The horizon of question and the Romanian sentiment of being in Constantin Noica	148
Mihai Popa , Creation and knowledge: Rembrandt and Brancusi	155
Marian Nencescu , The historiography of B. P. Hasdeu	172

III. REFERENCES

<i>The history of Romanian philosophy in 2018</i> (Bibliography by Titus Lates)	181
---	-----

C. RĂDULESCU-MOTRU ȘI PROIECTUL POZITIVIST AL PSIHOLOGIEI CA ȘTIINȚĂ

CONSTANTIN STOENESCU*

C. RĂDULESCU-MOTRU AND THE PROJECT OF PSYCHOLOGY
AS POSITIVE SCIENCE

ABSTRACT: My aim in this paper is to argue that C. Rădulescu-Motru was in his book *Puterea sufletească* [The Power of Soul] very close to the positivist approach of psychology. I support the thesis that Motru not only had a good understanding of the project developed by Comte and Mill, but he also tried to use and integrate creatively, especially Mill's ideas, into his own approach. Moreover, I propose the historical interpretation that Motru didn't leave his own initial positivist methodological framework, but he tried to develop it inside the more complex vision of a methodological pluralism.

KEYWORDS: philosophical positivism; John Stuart Mill; C. Rădulescu-Motru; scientific theory; human nature.

Atunci când pun în discuție problema influențelor asupra concepției filosofice a lui C. Rădulescu-Motru, istoricii filosofiei românești îi menționează cu precădere pe Wilhelm Wundt și psihologia sa experimentală, așa-numita „psihologie fiziologică”, pe Wilhelm Ostwald și energetismul, poate cel mai adesea pe Immanuel Kant și filosofia transcendențială, astfel că întrebarea dacă Motru a fost sau nu un kantian pare a fi o miză teoretică de demnitate a unei dezbateri. Eu însumi m-am situat într-un asemenea cadru interpretativ atunci când în urmă cu câțiva ani m-am ocupat de teoria personalismului energetic elaborată de Kant și de statutul epistemic al distincției dintre conștiința-oglină și conștiința transcendențială¹.

În acest studiu îmi propun să urmez o cale istoriografică relativ inedită și să încerc să scot la iveală o anumită deschidere a lui C. Rădulescu-Motru spre izvoarele filosofice ale pozitivismului în forma în care acesta a fost dezvoltat în secolul al nouăsprezecelea de către Auguste Comte și John Stuart Mill. În acest sens, voi argumenta în favoarea tezei că în lucrările lui Motru sunt destul de numeroase pasaje în care este preocupat de conturarea unei concepții despre știință și trasarea unei distincții între știință și metafizică. Devine astfel evidentă o

---

¹ Vezi Constantin Stoenescu, „Conștiința-oglină, conștiința transcendențială și personalismul energetic”, în *Analele Universității din București – Seria Filosofie*, Anul LIX, 2010, pp. 107–112.

* Universitatea din București: Facultatea de Filosofie

situare în condiții de sincronicitate cu efortul filosofic pozitivist de a lămuri aspecte privind natura cunoașterii științifice.

A fost acreditată teza potrivit căreia putem susține că gândirea lui Motru a cunoscut o evoluție care a dus la trecerea de la o abordare experimentală a psihologiei și scientism spre o perspectivă din ce în ce mai speculativă și o viziune spiritualistă accentuată². Nu îmi propun să susțin *aici și acum* o critică a unei asemenea interpretări, ci doar să argumentez că putem vorbi despre un interes al lui Motru pentru problemele teoretice ale științei, ceea ce se admite oricum și în interpretarea menționată, chiar dacă numai pentru o primă etapă a evoluției sale intelectuale, aceea încheiată cu publicarea în anul 1907 a lucrării *Puterea sufletească*.

Totuși, chiar și în cea mai scientiștă etapă a dezvoltării sale intelectuale, Motru combină abordarea de tip pozitivist cu acceptarea unui cadru metafizic de gândire tradiționalist, substanțialist, aristotelic, și o face chiar în *Puterea sufletească* prin ambiguitățile sistematice în definirea psihologiei fie ca o știință a sufletului, fie ca o știință a fenomenelor psihice. De asemenea, admit că apariția *Elementelor de metafizică* în anul 1912 marchează un moment decisiv în conturarea unei concepții cu privire la relația dintre știință și metafizică. De aceea, ținta cercetării mele o reprezintă identificarea acelor aspecte specifice unei analize teoretice a științei pe care Motru le dezvoltă în această primă etapă a gândirii sale. În opinia mea, ar fi o eroare de interpretare să simplificăm etapele dezvoltării sale intelectuale pornind de la anumite dominante și aș susține, mai degrabă, că o abordare adecvată este aceea care ține seama de text și ia lucrurile așa cum sunt, ceea ce înseamnă că în cea mai scientiștă etapă a devenirii sale, aceea a începuturilor, finalizată cu *Puterea sufletească*, Motru argumentează ghidat de presupuziții metafizice, iar ulterior, în etapa personalismului energetic, deși pare să aibă drept principală țintă elaborarea unei teorii metafizice, își caută în permanență legitimitatea în sursele științifice ale cercetării. Chiar și în ultima sa carte, *Timp și Destin*, apărută în anul 1940, fundamentarea ideii de Destin este propusă dintr-o perspectivă explicit științifică, așa încât ar fi o eroare să credem că Rădulescu-Motru a balansat de-a lungul cariei între extremisme ale cercetării, de la experimentalism la filosofia pur speculativă, și să operăm cu distincții chirurgicale între etapele dezvoltării sale intelectuale, distincții care ar fi reciproc exclusive în raport cu conținuturile teoretice vehiculate. Firește, aceasta nu înseamnă că în amestecul operei sale nu recunoaștem unele accente.

Conectarea lui C. Rădulescu-Motru la actualitatea filosofiei europene este de regulă explicată prin influența lui Titu Maiorescu. Acesta ține începând cu anul 1884 un curs de istorie a filosofiei la Universitatea din București. C. Rădulescu-Motru audiază *Prelegeri de istoria filosofiei franceze contemporane*, în care

---

² Vezi, de exemplu, Simion Ghiță, „Știință și cunoaștere în concepția lui C. Rădulescu-Motru”, în vol. *Filosofia și sociologia românească în prima jumătate a secolului al XX-lea*, București, Editura Academiei, 1969.

Auguste Comte are locul său, dar și *Prelegeri de istoria filosofiei engleze contemporane*, în care John Stuart Mill, dar și Herbert Spencer, sunt prezenți destul de consistent. Este bine cunoscută și suficient documentată importanța pe care opera filosofică a lui Mill a avut-o pentru Titu Maiorescu, fapt care s-a răsfrânt și asupra conținutului prelegerilor sale universitare.

Rădulescu-Motru are profilul unui cercetător și se referă de la bun început la aspectele metodologice ale fundării psihologiei ca știință empirică sau experimentală. Acesta este contextul în care se va ocupa pe larg de unele aspecte ce îl duc direct spre proiectul pozitivist propus de Comte și dezvoltat de Mill.

Referirile la Comte sunt mai generale, atât în *Puterea sufletească*, dar și în *Elemente de metafizică*, și iau în considerare nu doar proiectul pozitivist, ci și teoria acestuia despre cele trei faze ale gândirii, teologică, metafizică și pozitivă. În *Puterea sufletească* se referă la pozitivismul lui Comte și teza existenței unei lumi obiective, independentă de orice minte, pe care subiectul epistemic intenționează să o cunoască. Comte este menționat împreună cu Kant și William James drept filosofii cu cea mai mare aderență în „cercul oamenilor de știință specialiști și mai ales în cercul filosofilor”³. Ulterior, în aceeași *Putere sufletească*⁴, în capitolul consacrat culturii și fenomenelor sociale, Motru discută despre „coordonarea sau punerea în ordine a fenomenelor sociale”, ocazie cu care se referă iarăși la Comte și la posibilitatea de a înțelege organizațiile sociale, inclusiv relația dintre scopurile organizației și scopurile individuale, pornind de la conceptul de ordine socială pe care Comte l-a propus în filosofia socială.

În *Elemente de metafizică pe baza filosofiei kantiene*, Motru îl menționează pe Comte ca întemeietor al pozitivismului și al sociologiei, dar schițează și o critică a acestuia. Astfel, remarcă Motru, pozitivismul lui Comte este conceput asemenea unei religii și ar avea rolul unei religii, nu ar fi nimic altceva decât noua religie care o înlocuiește pe cea veche. Inclusiv folosirea matematicii în știință ar fi explicabilă prin asigurarea unui sentiment religios specific:

„Întemeietorul pozitivismului era în realitate un suflet religios, care simțea nevoia liniștii pe care o dă religiunea, și care liniște se acorda în mintea lui foarte bine cu raporturile fixe dintre unitățile matematice. Exagerațiunile acestea ale pozitivismului nu mai găsesc astăzi ecou ...”⁵.

Motru surprinde și acest mecanism prin care noua știință a sociologiei ar lua locul vechii religii și, ținând să devină ea însăși o religie, s-ar submina pe ea însăși. Dacă am ajunge la o cunoaștere deplină a societății, asemănătoare cunoașterii astronomice, adică am putea face predicții precise cu privire la tot ceea ce ar urma să se întâmple, atunci am ajunge la forme de viață închise, complet previzibile, care

³ C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, antologie de Gh. Al. Cazan, text stabilit de Gheorghe Pienescu, București, Editura Eminescu, 1994, p. 212.

⁴ *Ibidem*, p. 341.

⁵ *Ibidem*, p. 400.

ar elimina liberul arbitru și creativitatea. Orice întreprindere metafizică ar deveni inutilă,

„fiindcă noua știință ar însemna că scopul oricărei metafizici este atins. Constituția unei asemenea științe ar însemna că s-a eliminat pentru totdeauna necunoscutul și neprevăzutul din mintea omenească; că s-a secat izvorul originalității, care creează formele artei; că s-a găsit ultima atitudine religioasă, în sfârșit, așa ceva ar însemna că în conștiința omului n-a mai rămas decât conștiința faptului prevăzut matematic. O asemenea știință a culturii, care să ne dispenseze de a mai căuta un ideal, fiindcă știința culturii ne-ar da acest ideal în formule matematice pe de-a gata, a fost oarecând dorința unor filosofi din școala pozitivistă, nu însă și dorința lui Auguste Comte, întemeietorul pozitivismului”⁶,

de vreme ce Comte dorea să sprijine pe sociologie o nouă religie a umanității. Prin urmare, identificarea unor legi universale ale istoriei și ale culturii care să explice și să prevadă tot ceea ce se întâmplă rămâne un deziderat irealizabil atât timp cât ființa omenească nu poate fi epuizată printr-o cercetare de tip pozitivist. Resorturile sufletești ascunse vor genera întotdeauna efecte pe care nicio lege științifică nu le corelează previzional. Motru surprinde în aceste considerații succinte un aspect inedit al gândirii proiectului lui Comte, acela că ideea de ordine este pusă în relație cu aspecte ce țin de dispozițiile sufletești cele mai profunde, de tipul afectelor, care dau ordinii o anumită configurație și un anumit sens⁷.

PSIHOLOGIA CA ȘTIINȚĂ EMPIRICĂ ȘI MODELUL MILLIAN AL TEORIEI ȘTIINȚIFICE

Punctul de vedere pe care îl susțin este acela că proiectul lui Rădulescu-Motru vizează întemeierea cercetării psihologice pe baze empirice și teoretice potrivit proiectului pozitivist și modelului teoriei științifice dezvoltate în epocă de John Stuart Mill. Cred că se poate susține că influența lui Mill asupra lui Motru este în etapa pregătirii de către acesta a lucrării *Puterea sufletească* una foarte puternică, asemănătoare celei pe care teoria logică a lui Mill a avut-o asupra versiunilor târzii ale *Logicii* lui Maiorescu.

Este vorba deopotrivă despre o influență asumată explicit de către Motru, dar și despre o influență implicită, în sensul conturării unui cadru de gândire în care Motru elaborează *Puterea sufletească*. Referințele la Mill sunt abundente, iar unele dintre capitole sunt elaborate sub influența compactă a textului filosofului englez. Astfel, în partea a III-a, intitulată „Persoană și mediu”, Motru se referă pe larg la Mill în două paragrafe, 4 și 5, descrise astfel:

⁶ *Ibidem*.

⁷ Este de semnalat faptul că cercetări recente asupra filosofiei lui Comte propun o reconstrucție a gândirii acestuia pornind tocmai de la noțiunile pe care Motru le considera relevante în filosofia acestuia, acelea de ordine și iubire. Vezi în acest sens lucrarea *Love, Order, & Progress*, dedicată lui Comte: Michel Bourdeau, Mary Pickering, Warren Schmaus (editors), *Love, Order, & Progress. The Science, Philosophy, & Politics of Auguste Comte*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2018.

„4. Dualismul între lumea externă și lumea internă. Soluția lui John Stuart Mill. Etologia ca știință. 5. Greutățile pe care le întâmpină știința etologiei. Greutățile de fapt. Complexitatea fenomenelor sufletești. Ocolirea dificultăților de către John Stuart Mill”.

Contextul în care Motru dezvoltă analiza teoriei lui Mill este conturat de interesul pentru considerarea factorului eredității drept o variabilă explicativă independentă care ar permite lămurirea caracteristicilor fenomenelor sufletești. Motru face trimiteri la discuția din *Sistem de logică deductivă și inductivă* cu privire la posibilitatea unei științe a naturii omenești.

În paragraful 4, Motru pornește de la distincția dintre *lumea externă și lumea internă* și de la teza că o cunoaștere a lumii externe este posibilă, însă nu și a lumii interne. Lumea externă ar fi una a ordinii și de aceea este posibil să facem predicții, pe când lumea internă ar fi dominată de dezordine și hazard⁸. Motru lucrează cu principalele teze ale proiectului pozitivist al științei, așa cum ar fi ideea unei cunoașteri bazate pe legi universale care dezvăluie o ordine a lumii și care pot permite predicții precise cu privire la fenomene viitoare. Pe de altă parte, preocupat de fundamentarea psihologiei ca știință, Motru lucrează cu distincția devenită curentă în epocă dintre fenomene fizice și fenomene mentale și definește psihologia ca o cercetare empirică a fenomenelor mentale, diferite de cele fizice prin complexitatea lor și prin dificultatea de a cunoaște suficiente condiții inițiale pentru a putea face predicții. De aceea, fenomenele lumii interne par a aparține unui domeniu al dezordinii și hazardului.

Dar ce rezultă din aceste caracteristici ale obiectului cercetării cu privire la posibilitatea unei științe a fenomenelor mentale? Este psihologia posibilă ca știință? Regăsim în această problematizare elaborată de Motru discuția provocatoare lansată anterior de Auguste Comte cu privire la imposibilitatea psihologiei ca știință.

Motru preia tacit discuția lui Comte despre cunoașterea prin observație și despre observația internă. Comte contestase posibilitatea observației interne, întrucât, fiind vorba de fenomene mentale, subiectul epistemic anulează prin observație internă obiectivitatea actului cognitiv, și de aceea respingea posibilitatea psihologiei ca știință după modelul științelor naturii. De fapt, ideea unei asemenea dificultăți în fața noii științe a psihologiei fusese formulată încă de Kant în „Prefața” la *Metafizica științelor naturii* (*Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*), în care susținea că psihologia nu va putea fi construită după modelul fizicii întrucât fenomenele psihice au o sigură dimensiune, cea temporală, ceea ce împiedică matematizarea lor. O mulțime de psihologi experimentatori din secolul al XIX-lea, de la Maudsley la Fechner, vor încerca să conceapă metode de măsurare a intensității fenomenelor psihice tocmai pentru a oferi o alternativă la dificultatea ridicată de Kant. Ipoteza lui Comte era însă una de principiu și viza eliminarea psihologiei din grupul științelor. Se știe că ierarhia științelor concepută

⁸ C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, p. 231.

de Comte se încheia cu sociologia ca ultima știință pozitivă. John Stuart Mill, atât în *Sistem de logică deductivă și inductivă*, cât și în cartea sa despre Hamilton, susține că este posibilă cercetarea naturii umane și că percepția internă prin introspecție oferă un acces epistemologic la lumea internă a fenomenelor mentale și la posibilitatea unei științe bazate pe legi, după modelul științelor naturii⁹.

Motru se referă pe larg la atitudinea optimistă a lui John Stuart Mill și la proiectul său de întemeiere a unei psihologii științifice. Motru fixează astfel semnificația operei lui Mill:

„Consecvent optimismului științific, el argumentează, în scrierea sa de *Logică*, în favoarea constituirii unei științe a caracterului omenesc, prin mijlocirea căreia să se stabilească aici, în domeniul faptelor sufletești, ordinea și prevederea pe care o găsim în domeniul fenomenelor naturii”¹⁰.

Noua știință propusă de Mill pentru a cerceta fenomenele sufletești este etologia. În comentariul său, Motru face câteva precizări terminologice pentru a stabili locul noilor științe ale omului, una în raport cu cealaltă:

„Acest nume ar putea să fie aplicat, potrivit etimologiei sale, și la întreaga știință ce se ocupă cu natura noastră intelectuală și morală; dar, conform uzagiului stabilit, păstrăm numele de psihologie pentru a desemna știința legilor fundamentale ale sufletului, și dăm numele de etologie științei ulterioare, care determină, în conformitate cu aceste legi, felul caracterului produs prin o împreunare oarecare de împrejurări fizice și morale. După această definițiune, *etologia* este știința care corespunde artei educațiunii, în înțelesul cel mai larg al cuvântului, și care cuprinde formarea caracterelor naționale, sau colective, cât și a celor individuale”¹¹.

Cred că o scurtă întoarcere la Mill poate fi lămuritoare pentru a descifra semnificația comentariului lui Motru. În *Sistem de logică*, Cartea a IV-a, Capitolul al III-lea, Mill discută despre posibilitatea unei științe a naturii umane, adică o cercetare asupra gândurilor, sentimentelor și acțiunilor ființelor umane. El propune o distincție cu privire la statutul epistemic diferit al unei științe exacte și cel al unei cercetări care, deși inexactă, poate fi acceptată drept științifică. Această diferență ar echivala cu aceea dintre științele exacte ale naturii, care cercetează obiecte din lumea externă, și științele omului și ale societății, al căror obiect de cercetare nu poate fi cunoscut cu exactitate. După Mill, situația este explicată prin aceea că nu dispunem de o cunoaștere deplină a legilor care stau la baza producerii unor asemenea fenomene, ceea ce înseamnă că inexactitatea ține de imperfecțiunea cunoașterii noastre. O asemenea situație este întâlnită și în cazul științelor naturii. De exemplu, în meteorologie facem predicții aproximative tocmai pentru că nu dispunem de o asemenea cunoaștere exactă a fenomenelor.

⁹ În comentariul care urmează folosesc unele dintre ideile deja expuse în studiul meu „Constituirea tradiției pozitivistice și problema matematizării științelor omului”, publicat în *Revista de filosofie*, nr. 2, 2019, pp. 150–165.

¹⁰ C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, p. 232.

¹¹ *Ibidem*.

Mill dezvoltă punctul său de vedere în capitolul „Lămuriri suplimentare privind știința istoriei”. Filosoful britanic supune criticii teza potrivit căreia filosofii de orientare pozitivistă ar putea detecta o lege generală într-o serie colectivă de fenomene sociale și formulează obiecții. Desigur, cea mai la îndemână obiecție constă în menționarea doctrinei liberului arbitru pe baza căreia tocmai că se neagă posibilitatea unor legi și a unei cauzalități invariabile pentru domeniul fenomenelor care au legătură cu voința umană. Nu putem face previziuni în acest domeniu și nu putem reduce o serie de fenomene care sunt efectul manifestării voinței, după ce s-au petrecut, la o regularitate. Tot ce putem susține, afirmă Mill, este doar că acțiunile oamenilor sunt rezultatul cumulat al unor legi generale privind natura umană și al anumitor împrejurări.

Pe de altă parte, dacă lăsăm la o parte voința individuală, am avea atunci de explicat acțiunile colectiv. Mill consideră că la nivel colectiv putem verifica cu ajutorul statisticii măsura în care faptele istorice se corelează cu legi uniforme. Mill susține că prin analiză statistică putem extrage anumite regularități ce pot fi descrise matematic, astfel încât ceea ce la nivel individual pare a fi rezultatul unui capriciu și complet nesigur, să poată fi integrat într-o serie statistică suficient de mare din punct de vedere numeric, ceea ce ar duce, în anumite limite, la posibilitatea unor previziuni. Acesta ar fi cazul unor fenomene sociale precum crimele sau sinuciderile¹².

Desigur, regularitățile observate la nivel colectiv al unui grup de oameni pot fi puse în relație cu împrejurările cu rol cauzal în care fenomenele se produc. Mill consideră că orice acțiune omenească este rezultatul a două serii de cauze. Pe de o parte, avem împrejurările la nivel de comunitate în sens larg, așa cum ar fi o țară și locuitorii ei, caz în care luăm în considerare influențele morale, educaționale, economice și toate celelalte, valabile pentru întregul grup. Pe de altă parte, avem alte influențe care au un caracter individual, așa cum ar fi temperamentul sau obișnuințele. În principiu, admite Mill, dacă am avea o cunoaștere exhaustivă a tuturor acestor împrejurări și intervalul de timp luat în considerare ar fi unul suficient de lung, atunci am putea elimina întâmplarea sau hazardul. După Mill, dacă am avea posibilitatea unei asemenea cunoașteri exhaustive, atunci am putea sesiza o anumită invariabilitate care ar putea fi cuantificată matematic și ar avea expresia unor regularități. Dar lucrurile nu stau așa în realitate, pentru că nu putem ajunge la o cunoaștere deplină a tuturor combinațiilor de cauze parțiale, la o modelare a dinamicii tuturor influențelor, ceea ce înseamnă că nu vom putea reda matematic aspectele de invariabilitate.

Dificultatea edificării unei științe pozitive a naturii umane provine din aceea că faptele istorice și faptele produse ca urmare a voinței libere, comparativ cu faptele mecanice sau chimice, sunt prin natura lor mai complexe și mai instabile.

---

¹² Sinuciderea ca fapt social general, corelat cu anumite cauze și tipuri sociale, va fi analizată potrivit exigențelor pozitvistice de către Émile Durkheim, pornind chiar de la noțiunea de medie statistică.

Mai mult decât atât, dacă ar fi posibilă sesizarea legilor invariabile care guvernează comportamentul omenesc, atunci această invariabilitate matematică la nivelul legilor uniforme ale faptelor istorice ar fi echivalentă logic cu fatalismul. Dar, spre norocul nostru, realitatea ne contrazice: actele de voință nu pot fi captate în formule matematice care să redea regularități. Totuși, deși nu putem ajunge în științele omului și ale culturii la o cunoaștere predictivă asemănătoare științelor naturii, putem folosi cel puțin regularitățile statistice drept instrumente practice în politicile sociale, în actul guvernării. Mill accepta că, tocmai în virtutea acestui fapt, științele omului, prin însemnătatea lor practică, înțelese ca instrumente ale guvernării și dezvoltării, sunt baza civilizației umane, fac diferența dintre societatea actuală și epocile anterioare ale istoriei umanității.

În fine, o altă temă discutată era aceea a rolului personalităților în istorie. De aceea, se aprecia că teza posibilității identificării unor legi generale ale istoriei ar trebui armonizată și cu rolul pe care îl au marile personalități istorice, sarcină teoretică ce se dovedește imposibil de îndeplinit în condițiile în care încercăm să gândim istoria în termenii uniformității. Apariția marilor personalități nu poate fi prezisă, după cum nici deciziile lor nu pot fi anticipate. După Mill, în cazul procesului istoric și al seriei de fapte istorice sunt posibile diverse combinații întâmplătoare ale unor factori și împrejurări de mare diversitate, astfel încât previziunile sunt imposibil de făcut. Tot ceea ce se poate face este formularea unei explicații istorice, valabilă pentru un anumit eveniment istoric, în sensul luării în considerare a cauzalității care l-a generat.

Acesta era stadiul discuției în perioada în care Motru începea să elaboreze *Puterea sufletească*. Lucrările lui Comte și Mill sunt o sursă de autoritate epistemică pe care o regăsim atât explicit, în forma unor trimiteri, cât și implicit, la nivelul presupuzițiilor asumate care ghidează cercetarea și al cadrului teoretic general al formulării problemelor.

CONTRIBUȚIILE LUI MOTRU LA O ȘTIINȚĂ A NATURII UMANE

Titlul acestui paragraf ar putea părea pretențios dacă am da termenului „contribuții” o încărcătură excesivă, centrată pe notele de originalitate. Mă situez departe, atât prin intenție cât și prin baza argumentativă disponibilă, de ipoteza potrivit căreia Motru ar propune prin *Puterea sufletească* o operă profund originală, dar nu accept nici interpretarea minimalistă a unui simplu epigonism filozofic. Cred că o lectură corectă hermeneutic nu poate ajunge decât la concluzia că Rădulescu-Motru, asemenea unui bun cunoscător al ultimelor rezultate ale cercetării, încearcă să sistematizeze, să analizeze, să coreleze ori să problematizeze într-o manieră care, de numeroase ori, poartă amprenta unei prelucrări personale creative. Voi încerca în continuare să surprind câteva dintre ideile lui Motru pe care le putem considera bune și pentru o discuție actuală. Motru anticipează dezbateri

ulterioare din filosofia științei și se dovedește în acest sens un cititor capabil să-l valorifice pe Mill la un nivel filosofic ridicat. Voi reconstrui în continuare câteva dintre argumentele lui Motru.

Motru încearcă să pună bazele metodologice ale unei psihologii științifice, în acord cu modelul teoretic al științei elaborat de Mill. Recunoașterea complexității fenomenelor psihice nu înseamnă că acestea nu vor putea fi cercetate științific și că această complexitate ar îndreptăți o atitudine sceptică. Astfel, subliniază Motru, „din punct de vedere metodologic nu există nici o opoziție principială care să îndepărteze fenomenele sufletești din domeniul științei”¹³.

În primul rând, fenomenele sufletești sunt mai complexe decât alte fenomene ale naturii, comparativ cu fenomenele fizice sau materiale. Totuși, complexitatea unui fenomen nu este un motiv pentru a susține că acesta nu va putea fi cunoscut potrivit metodei științifice. Mai degrabă, dificultățile vin din aceea că natura fenomenelor psihice nu poate fi determinată cu precizie pe baza datelor actuale ale cercetării, pornind de la ceea ce este dat în experiență. De exemplu, în cazul caracterului unei persoane, o explicație completă va trebui să ia în considerare și aspecte ce țin de ereditate, în sensul că ereditatea influențează caracterul omensc. Această teză devine în *Puterea sufletească* unul dintre principiile explicative propuse de Motru. Complexitatea este definită și din perspectiva temporalității, fapt care îi sporește motivele pentru o receptare favorabilă. În epocă, dimensiunea temporalității în dinamica diverselor procese, inclusiv sub aspectul ireversibilității, era deja pusă în discuție în cazul termodinamicii și al teoriei evoluției înțeleasă ca teorie genetică. Motru făcea din ereditate o asemenea dimensiune temporală a complexității proceselor psihice. Așadar, argumentul său are ca premisă recunoașterea complexității fenomenelor sufletești, iar ipoteza de lucru este conturată prin afirmația că „În fenomenele sufletești intră și o parte indeterminabilă, datorită eredității”¹⁴.

Drept urmare, precizează Motru urmându-l pe Mill, de vreme ce nu dispunem de o cunoaștere completă a tuturor condițiilor care influențează formarea caracterului, nu vom putea formula predicții sigure bazate pe legi universale, ci vom recunoaște limitele puterii de cunoaștere și vom recunoaște numai anumite tendințe. Accentul pus de Motru asupra distincției dintre condiții actuale și condiții din trecut reprezintă atât o preluare a teoriei lui Mill, cât și o încercare de a fixa o sarcină pentru cercetarea psihologică și pentru noua știință a comportamentului omensc.

Redau *in extenso* comentariul lui Motru:

„Ce înconjură pe individ acum este precis și măsurabil; ce a înconjurat pe individ odinioară, și mai ales ce influență a rămas asupra lui din acest ce înconjurător nu este nici precis, nici măsurabil; și cu toate acestea, și acest ce din urmă intră și el în determinarea felului cum va gândi, simți și voi individul pe viitor. Aici este greutatea,

¹³ C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, p. 232.

¹⁴ *Ibidem*, p. 233.

zice Mill. De această greutate nu putem deloc scăpa definitiv, cel mult îi putem ridica din efectele sale, ocolind-o prin ajutorul raționamentului logic”¹⁵.

Dar raționamentul logic nu va explica un caz individual, ci va fi valabil pentru o mulțime de cazuri asemănătoare. Într-un asemenea raționament, pentru ca acesta să aibă putere explicativă și forță predictivă, sunt corelate cauze și legi generale valabile pentru toți oamenii, nu pentru unul singur. Ajungem astfel la o cunoaștere abstractă și generală a grupului, dar nu și a individului. Motru consideră că aceasta ar fi o insuficiență a unei științe a naturii umane sau a caracterului deosebit „activitatea grupului nu indică decât cu o aproximație vagă ceea ce va fi activitatea individului”¹⁶.

Aceasta înseamnă că prin raționamente de tip deductiv ajungem doar la construcții abstracte, iar nu la o cunoaștere a unui individ sau altuia în detaliile activității sale sufletești. „Ocolirea” propusă de Mill ne duce undeva, dar nu acolo unde am fi vrut să ajungem. Așadar, rămâne problema puterii explicative și a forței predictive a unei științe a omului.

Întrebarea lui Motru este aceeași cu aceea formulată de Mill, și anume, dacă am putea ajunge să formulăm predicții despre comportamentul oamenilor tot așa cum calculăm mișcarea planetelor pe orbită. Recunoaștem aici o veche problemă filosofică, prezentă în diverse formulări în istoria filosofiei, de la discuția vechilor greci despre relația dintre destin și liber arbitru și până la teoriile actuale din psihologia experimentală. Problema este însă dacă avem aici o dificultate de principiu sau o simplă dificultate ce ține de starea de fapt a cunoașterii. Răspunsul lui Motru este acela că prin natura lor procesele psihice sunt atât de complexe atunci când luăm în considerare mecanismele deciziei și ale manifestărilor de voință, încât este imposibil să ajungem la o cunoaștere completă a tuturor condițiilor inițiale.

„Suntem într-un domeniu unde nu avem legi fixe și nu avem mijloace pentru a schimba starea de fapt. Logic, știm ce am avea de făcut, faptic nu reușim însă la o asemenea cunoaștere. Ține de natura faptelor. Faptul eredității, acesta este marea problemă”¹⁷,

conchide Motru.

Motru revine la aceeași problemă atunci când discută despre analogia pozitivistă dintre legile mecanicii și legile vieții sufletești. Motru accentuează și de această dată propria sa ipoteză într-un comentariu în care regăsim formula lansată de Comte drept deziderat al proiectului pozitivist:

„Din cauza eredității, faptele sufletești nu pot fi prevăzute, și, neputând fi prevăzute, nu pot fi considerate ca fiind cunoscute științificește: *Savoir c'est prévoir*. Prevederea în domeniul sufletesc se izbește de ereditate”¹⁸.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 233–234.

¹⁶ *Ibidem*, p. 234.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 238.

Motru reia argumentele lui Mill și în expunerea lor lucrează cu distincții conceptuale care dovedesc sincronizarea sa cu dezbaterile filosofice a vremii. Astfel, face distincția dintre fenomene ale naturii și fenomene sufletești și susține aceeași diferență epistemologică dintre acestea în privința forței predictive a științelor care le cercetează. Fenomenele naturale pot fi determinate cu o precizie mai mare întrucât este posibilă cunoașterea tuturor condițiilor inițiale de care depinde producerea lor. În cazul fenomenelor sufletești putem vorbi despre dependența acestora de influențe din trecut la care nu mai putem avea acces și, prin urmare, nu le putem determina. Pare a fi până aici o reluare a ceea ce afirmase deja anterior. Motru mai adaugă însă de această dată o caracteristică ce ține de natura diferită a fenomenelor sufletești în raport cu cele fizice:

„Ele depind de numeroase și variate influențe trecute, pe care nici o minte nu le poate cuprinde dintr-o dată, și, chiar de le-ar cuprinde, ele sunt totuși de așa natură că nu dau în două rânduri consecutive același efect. Natura externă stă într-o unitate constantă înaintea ochilor noștri, și noi, din cunoașterea unei părți a cuprinsului ei, putem deduce restul, pe când fenomenele sufletești n-au această constantă”¹⁹.

Motru scoate în evidență natura diferită a fenomenelor sufletești, statutul lor metafizic diferit, ceea ce îl apropie de o deschidere spre o metafizică probabilistă și un pluralism epistemologic pe care puțini dintre contemporanii săi îndrăzneau să îl susțină într-o perioadă în care dezideratul unității metodei științifice era resimțit puternic la nivelul comunității cercetătorilor.

Motru întoarce problema pe toate fețele ei și încearcă să deducă și ultimele consecințe. Astfel, după ce întreabă retoric, „Dar lipsa de prevedere să însemne oare lipsa de cauzalitate?”, Motru deplasează noua miză a discuției spre o evaluare a valabilității viziunii deterministe asupra lumii, și nu o face dintr-o perspectivă generalistă, ci chiar în conjuncție cu propria sa ipoteză explicativă privind rolul eredității în structurarea sistemului psihic uman ca totalitate. El exprimă părerea că o teorie a indeterminismului ereditar poate fi respinsă pornind chiar de la „faptul formării și manifestării caracterului”²⁰.

Argumentul lui Motru este clar construit. El consideră că deși nu puteam face predicții la fel de precise în cazul fenomenelor sufletești, aceasta nu înseamnă că ele nu se petrec după o ordine strict determinată. Aceasta înseamnă că deși nu putem prevedea fenomenul, îl putem explica după ce el s-a produs printr-o reconstrucție cauzală a condițiilor producerii lui. În acest sens, consideră Motru, nu avem nicio deosebire de statut epistemic între propozițiile din științele naturii și propozițiile din știința sufletului. Motru accentuează:

„Este tot așa de cauzal determinat fenomenul de asociere a stărilor de conștiință, cum este și fenomenul de gravitare al corpurilor cerești”²¹.

---

¹⁹ *Ibidem*, p. 255.

²⁰ *Ibidem*, p. 238.

²¹ *Ibidem*, p. 255.

Așadar, diferența de tip epistemologic dintre tipurile de explicație, dintre explicația nomologic-deductivă și explicația genetică sau istorică nu presupune și o revizuire a conceptului cauzalității și a viziunii deterministe asupra lumii. Și fenomenele sufletești se petrec după o anumită ordine, chiar dacă ea este dezvăluită urmând căi diferite din perspectiva instrumentelor explicative utilizate. Altfel spus, principiul fizic al gravitației și principiul asocierii ideilor au, în cele din urmă, același statut teoretic și explicativ, în sensul că dezvăluie o ordine cauzală a lumii.

Motru remarcă faptul că științele naturii s-au dezvoltat ca științe ale măsurării și ridică problema relației dintre cauzalitate și determinările cantitative ale fenomenelor. Formularea problemei relației dintre cauză și efect ca valori măsurabile cantitativ este făcută de Motru în aceleași cadre conceptuale consacrate de Mill²². Dar sunt oare posibile măsurătorile cantitative ale stărilor sufletești? Motru discută despre posibilitatea unui principiu al echivalenței cantitative și face o analogie între științele naturii și științele omului în legătură cu ceea ce el numește legea de echivalență. Astfel, fizicienii știu că mișcarea mecanică se poate transforma în căldură, în schimb, sociologii și psihologii „constată înălțuirea cauzală a diferitelor fenomene sufletești, dar nu pot preciza echivalența după care acestea se transformă unele în altele”²³. Cred că provocarea teoretică lansată de Motru este încă valabilă.

În treacăt fie spus, Motru face și câteva scurte remarci cu privire la certitudinea pe care o putem asocia diverselor fenomene, și o face într-un mod care lasă să se înțeleagă că era conectat la cele mai recente teorii din epocă privind această problemă. Motru analizează certitudinea ca fenomen de conștiință și diferențiază între percepția lumii externe și percepția internă, utilizând astfel o terminologie pe care o consacrase Brentano, încă o dovadă a conectării sale la actualitatea filosofică.

Revenind la problema structurii explicației și la relația dintre explicație și predicție, Motru aduce în discuție tipul explicației istorice, deja teoretizat de Mill. Motru are nevoie de acest tip de explicație pentru a face coerentă teoria sa despre importanța eredității în determinarea caracterului. După Motru, științificitatea poate fi asigurată de explicație în absența puterii predictive, însă o teorie care are și putere predictivă este mult mai utilă, așa cum ar fi cazul predicțiilor care își dovedesc utilitatea practică în activitățile tehnologice. Motru conchide că „Știința despre un fenomen, care nu ar fi să se mai repete în mod identic în viitor, poate fi tot așa de perfectă ca și știința despre fenomenele cari se repetă”²⁴.

Motru aplică această teorie a explicației științifice la cercetările sale psihologice. După el, caracterul este format de experiențele trecutului, și cu cât este mai bogat în experiențe cu atât devine mai consolidat și previzibil. Dispozițiile sufletești de natură ereditară îi asigură coeziunea. De altfel, remarcă Motru,

---

²² Vezi *Ibidem*, p. 280.

²³ *Ibidem*, p. 375.

²⁴ *Ibidem*, p. 256.

experiența trecutului are un rol decisiv în toate activitățile psihice: formarea imaginilor, păstrarea reprezentărilor, constituirea noțiunilor, recunoașterea stărilor de conștiință memorate, exprimarea emoțiilor. Desigur, știința vieții sufletești nu reconstituie o istorie personală, reia Motru ideea lui Mill pe care am menționat-o mai sus, ci se ocupă de ceea ce este elementar și durabil, adică de sesizarea regularităților și a tendințelor²⁵.

Pe de altă parte, Motru remarcă faptul că știința contemporană ajunge în conflict cu metafizica tradițională și susține, urmându-l pe Mill, că distincția dintre o știință a sufletului și o știință a lumii externe este necesară pentru a evita încercături de natură epistemologică sau metafizică pe care le-ar genera confuzia dintre cele două câmpuri diferite ale experienței²⁶. Motru se apropie astfel de teza dualismului metodologic și își conturează opinia, valabilă pentru intervalul elaborării *Puterii sufletești*, potrivit căreia psihologia trebuie edificată asemenea unei științe empirice independente, independentă de presupuzițiile metafizice tradiționale. Motru consideră că noua știință a caracterului, ce îl are drept creator pe același Mill, ar fi deschisă metodologic atât spre științele naturii, cât și spre științele omului. Desigur, psihologia generală are prioritate epistemologică în raport cu dezvoltările posibile din etologie²⁷.

ÎN LOC DE CONCLUZIE: PLURALISMUL METODOLOGIC AL LUI MOTRU

O lectură comparativă a seriei de lucrări fundamentale ale lui Motru, în ordinea: *Puterea sufletească*, *Elemente de metafizică pe baza filosofiei kantiene*, *Personalismul energetic*, adică în seria temporală 1907, 1912, 1926, ar putea duce, la prima vedere, la concluzia că suntem în cazul unei dezvoltări intelectuale care presupune schimbări radicale de paradigmă, chiar în sensul unei renunțări la scheme conceptuale și la rețeaua de presupuziții filosofice acceptate la un moment dat. O asemenea evoluție duce la teza că Motru a evoluat de la o abordare pozitivistă spre una din ce în ce mai metafizică și mai speculativă.

În opinia mea, cred că se poate formula o altă ipoteză de lucru ce deschide spre un alt demers argumentativ: Motru nu schimbă programul de cercetare, ci îl îmbogățește, îi dă diversitate și îl duce în direcția unei științe a complexității și spre asumarea creativă a pluralismului metodologic. Nu este aici locul dezvoltării acestui argument, însă o întoarcere chiar la textul lui Motru poate fi un bun exercițiu retoric de încheiere: „Pentru studiul personalității rămân dar toate metodele obiective ale științelor biologice și psiho-sociale, fiindcă personalitatea este unitatea de viață cea mai complexă din câte se întâlnesc pe pământ. În per-

²⁵ Vezi *Ibidem*, p. 243.

²⁶ Vezi *Ibidem*, p. 244.

²⁷ Vezi *Ibidem*, partea a IV-a, „Mecanismul actului voluntar. Caracterul”.

sonalitate avem o parte curat biologică, pusă în dependență de istoria întregii culturi omenesti; fizicul și psihicul se întrețes la ea în corelațiunile cele mai complicate. Nu este metodă întrebuințată în cercetările celorlalte științe care să nu-și găsească la ea o aplicațiune”²⁸.

---

²⁸ *Ibidem*, p. 546.